

Az 1890–1918 közötti magyar történet „fehér foltjai”

I.

A magyar gazdaság és társadalom szocialista irányú átalakulása az általános keret, amelyen belül a tudati kategóriák ugyancsak szocialista irányú fejlődése végbement és végbemegy. Ennek az objektív keretnek — történetírásunk szempontjából különösen figyelembe veendő — sajátos adottsága a magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődés közép-kelet európai és ezen belül speciálisan magyar jellege.

A szocialista átalakulás folyamatát kedvezőtlen, torzító irányba befolyásolta a „személyi kultusz”-ként nevezett politikai kurzus időszaka és ennek ideológiai vetülete. A „személyi kultusz” hatása marxista történetírásunkra s különösképpen az újabbkori problémák föltárására világnézeti és módszertani szempontból egyaránt rányomta bélyegét, ezért e korszak és az 1956 óta

eltelt időszak történetírásának kritikai vizsgálatánál szükséges szemügyre venni röviden a torzulások világnézeti és módszertani összetevőit.

A szocialista irányú gazdasági és társadalmi átalakulás ideológiai vetületét, történetírásunk világnézeti megalapozását tekintve — a dolgok logikája folytán — a marxista történetfilozófia, a történelmi materializmus gondolati anyaga jelentette. Ebből következett, hogy a felszabadulás utáni magyar marxista történetírás főiránya, — a gazdasági tényező elsődlegességének, az osztályharc döntő szerepének előtérbe helyezése és ezáltal a polgári történetírás egésze elleni világnézeti támadás — jól választott volt. A személyi kultusz folytán ható ideológiai összetevők azonban meggátolták a történelmi valóság maximális megközelítési lehetőségét történetírásunkban.

E világnézeti összetevők közül kiemelném a vulgármaterialista felfogás eluralkodását, tehát a történelmi valóság vizsgálatánál a komplexitás figyelmen kívül hagyását, a marxi világnézeti és módszertani alapelv: a gazdasági tényezőnek, mint „végső soron” elsődlegesnek elhalványulását, sőt kiiktatását. E vulgármaterialista torzulás ellenpárjaként, de logikus következményeként jelentkezett az az idealista történeteszmélet, amely az 1917 utáni korszakra el-túlozta, sőt elsődlegessé tette az ideológia szerepét a történelmi folyamat alakulásában, így vált a sztálini dialektikus és történelmi materializmus az emberi gondolkodás csúcsaként a mindent eldöntő és megoldó XX. századi „Bölcsék kövévé”. Ugyanaz a történetírói irányzat, amely az 1917 előtti korszak megközelítése során lebecsülte, vagy elhanyagolta az eszmei tényezők befolyását, az 1917 utáni korszakra alkalmazva felnagyította, abszolutizálta a tudat szerepét.

A személyi kultusz hatásaként alá kell húzni az agitprop jelleg eluralkodását történetírásunkban, ami világnézeti következményeit tekintve kifejezetten antimarxista konzekvenciák megszületésére vezetett: így a nacionalista történeteszmélet előretörésére.

A komplexitás elhanyagolása, a dialektikus módszer torzított alkalmazása nem tette lehetővé a társadalmi mozgásnak árnyalt kimunkálását. Történetírásunk — zömmel — megelégedett az osztályharc frontjában a főirány — sematikusán értelmezett — kijelölésével, a társadalmi struktúra és mozgás leegyszerűsített ábrázolása megszokottá, sablonná vált.

A voluntarista szemlélet a XX. század történelmi feldolgozásaiban különösen az ahistorikus történelmi mérce alkalmazása folytán hódított erősen tért. Kifejezésre jutott ez a szemlélet a progresszív és retrográd szellemi irányzatok leegyszerűsített és statikus értékelésében. Ez a dogmatikus, ahistorikus történelmi mérce különösen erős torzulást okozott a társadalmi haladás és nemzeti függetlenség dialektikájának megnevezése következtében.

Historiográfiai összefoglalóm fenti elvi kiindulópontját még kiegészíteni tartozom azzal a megállapítással, hogy 1956 után fokozott mértékben megindult a harc az alkotó marxizmus történetfilozófiai és módszertani elvének érvényesítéséért: a polgári történetírás bizonyos gondolati és módszertani elemeinek, azok újjáéledésének megsemmisítése, illetve megakadályozása, az imperialisista körök fellazítási taktikája ideológiai következményeinek felszámolása, a dogmatizmus elleni következetes eszmei küzdelem képezik e front fő harci irányait. Miután a 10 kötetes magyar történet — feltehetően — e harchoz jelentős fegyvertényekkel kíván hozzájárulni, kritikai összefoglalómat az alkotó marxizmus irányába ható tendenciák érvényesülését segítő szándékoztam összeállítani, ama körülmény szemelött tartásával, hogy az alkotó marxista történetírás kibontakozása eszmei harc kérdése és e harc még folyik, tehát a visszahúzó,

gátló tényezők még jelen vannak, — ha hosszabb távra esőknél mértékben is.

Az eredmények mellett a hibák és hiányosságok is számottevőek. Vonatkozik ez a kettősség a kétkötetes „Magyarország történeté”-re is, amely pedig koncepcióját, tartalmát és feldolgozási módját tekintve a legmesszebb jutott az alkotó marxizmus érvényesítése irányába. A mű második, javított kiadásának szövegét nem ismerve, az első kiadást tekintetem alapvetőnek összefoglalóm szempontjából. A kétkötetes megjelenése óta eltelt időben is napvilágot láttak feldolgozások, monográfiák és tanulmányok, a most folyó kutatások közül megemlíteni csak azokat tudom, amelyekről tudomásom van. Összefoglaló munkának egyedül a párttörténet tekinthető — ezidő óta.

Az egész általam tárgyalt korszak történetírásával kapcsolatban néhány általános jellegű, részben vitás, részben figyelembe veendő szempontra kívánom felhívni a figyelmet.

1. A nemzetközi helyzet és Magyarország, tehát az egyetemes és magyar történet egységes spektrumának figyelembevétele egy 10 kötetes magyar történet keretében elsődlegesnek tekinthető iránymeghatározás a gazdasági és társadalmi fejlődés ütemének, ritmikájának és arányainak elemzése során.

Ebből az aspektusból következik, hogy a nagyobb gazdasági egységek kialakulásának erősödő tendenciája — az értük és ellenük ható erők együttesen — még fokozottabb kimunkálást igényel, annál is inkább, mert ez a tendencia egyre nagyobb súllyal ható tényezőt jelent az egyetemes és magyar történet összefüggéseit tekintve általában, a magyar történeti fejlődést tekintve különösen.

A főtendencián belül ható erők harca és a nemzetközi erőviszonyok növekedő befolyása ugyanakkor bizonyos hullámvonalat eredményez, ezen belül a csomópontok és esetleges „vakuumok” kitapintása, belpolitikai hatásának pontosabb, árnyaltabb felmérése olyan szempont, amelynek alapján felülvizsgálható az általam tárgyalt korszak története.

2. Az objektív és szubjektív tényezők komplexitásából megvont történeti mérce — mint a történeti folyamat szerves alkotóelemének — következetes érvényesítése. Elsősorban a politikai történet területén korszakok, mozgalmak, intézmények, személyek értékelésénél meg kell határozni a történelmi szükségyszerűség keretében lehetséges egyéni, csoport, réteg és osztálycselekvés maximumát és minimumát. Ez a módszer segít kiküszöbölni a „helyes” és „kizárólagosan helyes” számos esetben voluntarista, történetietlen értékítéleteket, lehetővé teszi többek között a „kisebbit rossz” történeti mércéjének beiktatását is.

3. A progresszió főirányának határozott és ezen belül az erővonalak árnyalt kijelölése az eszmei áramlatok történeti tárgyalásánál. Ezeknek a végső ítéleteknek a kialakításához azt a módszertani elvet kell követni, amely az eszmei áramlatok genézisét tekintti kiindulópontnak, figyelembe veszi, hogy egyes eszmei áramlatokon belül többszörösen keverednek a progresszív és retrográd vonások, alkotóelemek, lerakódások. Így közelíthetők és oldhatók meg azok az ellentmondásos eszmei, világnézeti megnyilatkozások, amelyekben gyakran együttesen lelhetők fel a legprogresszívebb és esetleg legreakciósbab jegyek. A történetírói feladat éppen az, hogy elemezze összetételüket, az ellentétes gondolati elemek belső harcát, jellegét, irányát, periódusait és a harc kimenetelét. A politikai gondolkodás folyamatában ható ideológiai ellenpárok, árnyalatok tér- és időbeli meghatározása; azok progresszív, illetve retrográd tendenciáinak megrajzolása és — különösen a legújabb korban — egyetemes történeti összefüggésükben való felmérése és értékelése nélkülözhetetlen módszertani elv kell, hogy legyen.

4. A kultúra történetének összefoglaló ábrázolása — mint követendő elv. Az irodalomtörténeti összefoglaló vitájának részleteivel itt nem foglalkozom, az ott részünkről elhangzott kritikai megjegyzések feltétlenül hasznosítandók, de ki is egészítendőek. A dualizmus korának az irodalomtörténeti összefoglalóban elkészített vázlata fővonalaiban elfogadható, annál kevésbé az 1919 utáni korszakoké, a 10 köteteshez legfeljebb tárgyi anyagának egyes részei hasznosíthatók. Ott a hangsúlyt ugyanis az emigrációs és a népi irodalom kapta, hogy csak a kritikai keretet exponáljam ezúttal. E korszakról szóló kötetben még erősen érvényesültek bizonyos eklektikus és voluntarista vonások, a történeti bevezető terjedelménél fogva sem tekinthető támpontnak számunkra.

5. Helytörténet. A gazdaság és társadalom strukturális és regionális fejlődésének és alakulásának problematikája az eddigi összefoglalásokban nem kapott megfelelő hangsúlyt. Különösen vonatkozik ez a dualista korszakra, de számbaveendő a későbbi korszakokban is. Külön feladatot jelent az eddigi kutatások felmérése és kritikai feldolgozása, további szükséges kutatások kijelölése. A gazdaság területén elsősorban a bányászat története szempontjából szükséges a kérdéssel foglalkozni, de nem elhanyagolható a kereskedelmi tőke vizsgálatánál, a közlekedés, közigazgatás, továbbá a városfejlődés tárgyalásánál sem. A helytörténet sajátos szerephez jut a politika és a kultúra történetének feldolgozása kapcsán, különösen a történelmi folyamat meghatározott pontjain.

II.

Összefoglalómnak az a része, amely a használható és meglevő anyagra, kutatási eredményekre vonatkozik, tömören felsoroló jellegű. Részletesebben a hiányokkal, vitás kérdésekkel kívánok foglalkozni és egyes problémákat illetően saját felfogásomat rögzítem.

Az adott korszak 1890—1918 közötti szakasza egy egész történeti periódus része, nem önálló egység, ebből következik, hogy esetleg ismétlések vagy hiányok jelentkeznek, észrevételeim során a korszak korábbi kritikusa tekintetében.

Az általam tárgyalt első periódus gazdaságtörténeti megalapozottsága az ipari, bányászati és részben a mezőgazdasági termelés növekedése, a nemzeti jövedelem alakulása, továbbá a nagyipari fejlődés területén kvantitatíve és a levont következtetések tekintetében — a részletkutatásokat is ideértve — megfelelőnek jelölhető a 10 kötetes méreteihez arányosítva is. Nagy vonalakban ugyanez elmondható a hitelszervezetek növekedéséről, a kül- és belföldi tőke alakulásáról és viszonyáról, a mezőgazdasági termelésen belül az állattenyésztés növekedéséről és a növénytermelés globális alakulásáról. Elfogadottnak és megalapozottnak tekinthető — ugyancsak globálisan — a fináncsőke kialakulásának és monopolista tendenciáinak kutatási eredményei, strukturális tekintetben.

A korszak társadalomtörténeti megalapozottsága már nem mutat ilyen pozitív képet. A népesedés és a lakosság összetételének deskriptív feldolgozása azonban rendelkezésre áll, a társadalom szerkezetének fővonalaait is megalapozottnak tekinthetjük, az uralkodó osztályok társadalmi analízise a századfordulótól kidolgozott, elsősorban a földbirtokosság körét tekintve. Az ipari munkásság társadalmi összetételének alapvetése is megtörtént, hasonló a helyzet az agrárproletariátus számának alakulása körül is.

A politikai mozgalmak, köztörténet területén az uralkodó osztályok politikai vezetőrétegének céljai, törekvései, mozgalmi, belső harcai nagy vonalak-

ban kidolgozottak 1900—1904 között, részleteiben az előzmények és a koalíció felbomlása. Kedvezőbb a kép a munkásmozgalom területén. Az 1890—1905-ig terjedő korszak munkásmozgalmi története a kutatások és feldolgozások tekintetében elfogadható alapul szolgál, részleteiben — bizonyos hiányokkal — a további korszak is. A parasztság mozgalmából az agrárproletariátus mozgalma a 90-es években, a szegényparaszt és földmunkás mozgalmak a századelőn, rövid összefoglalók az 1905—1914 közötti parasztmozgalmakról; részlettanulmányok a dunántúli és alföldi parasztmozgalmak történetéből. Született monográfia az I. világháború politikai történetéről. A nemzetiségi problematikában feldolgozott Horvátország története és rendelkezünk részlettanulmányokkal az erdélyi románság köréből.

Térjünk rá ezután azokra a hiányokra és hézagokra, amelyek e korszakra vonatkoznak.

A gazdaságtörténet területén hiányzik a kereskedelmi tőke alakulása és szerepe, súlya, kapcsolata a bank- és ipari tőkével. Ugyanez vonatkozik a nemzetiségi burzsoázia és a kereskedelmi tőke, továbbá a mezőgazdaság és a kereskedelmi tőke kapcsolatára.

Kutatás alatt áll, de még nem készült el Budapest történetének ez a korszaka, tehát a „világváros” kialakulása. A főváros gazdasági fejlődésének rajza elengedhetetlen a korszak alapos gazdaságtörténeti szintéziséhez. Így olyan problémák, mint a közlekedés és kereskedelem az ország legnagyobb áru-piacán, a hitelélet centrális helyzete, a nagyipari struktúra budapesti alakulása, a főváros körüli belterjes gazdálkodás és kihatásai. Már itt jelzem, hogy hasonló problémát jelent a főváros társadalom-, politika- és kultúrtörténeti feldolgozásának problematikája, mert mindez együttesen jelöli ki Budapest fejlődésének helyét a Monarchián és a kelet-európai városfejlődésen belül, csak ez adhatja meg a helyes arányokat. Különösen növekszik Budapest politikai szerepe a századelején, a munkásmozgalom dagályá idején, majd a világháború alatt. Kulturális hatása is döntőnek mondható az életforma, ízlés és életérzés alakulása szempontjából. Elengedhetetlen tehát egy összefoglaló munka Budapest történetének adott korszakáról.

A korszak társadalomtörténeti megközelítésében szükségesnek látszik a parasztság rétegződésének kvantitatív és descriptív ábrázolása, horizontális és vertikális irányban egyaránt. Kimunkálendő feladat a középrétegek „rétegződése” hasonló aspektusból; az ezer holdon felüli, továbbá az ezerholdas dzsentri birtokosok és általában a dzsentri birtokososztály társadalmi helyzetének bemutatása részletes, további kutatások alapján. Hiányzik a munkásosztály növekedésének részletesebb társadalomtörténeti analízise, továbbá a szakmunkásság és a segédmunkásság arányának alakulása és a nemzedéki kapcsolatok.

Feltétlenül kidolgozandó kutatási feladat a hadsereg tiszti és altiszti karának társadalomtörténeti analízise közös és honvédségi viszonylatban. Ez a probléma fontos részét képezi a — terminus technicusát tekintve nem végleges — „uralkodó elit” témának, amely szintén kidolgozást igényel. Az uralkodó osztályokon belüli hierarchia, annak társadalmi és politikai összetevői, a társadalmi struktúra alakulása és annak kihatása e hierarchiára elsősorban a hadsereg és az egyház oldaláról megközelítve, segítséget jelenthet az „uralkodó elit” téma árnyaltabb kidolgozásához. Ehhez kapcsolódik az arisztokrácia társadalomtörténeti rajzának igénye is.

Az „uralkodó elit” és az államhatalom problematikája képezi az átmenetet — a hiányokat tekintve — a politikai történet területére, ahol a hiányok

még igen jelentősek. Az államigazgatás, közigazgatási apparátus, bírói hatalom, politikai pártok és szervezetek története jóformán teljesen feldolgozatlanak mondható, bár egyes részletek már ismertek. Ha számba vesszük a legfontosabbakat: a Szabadelvű Párt, a Nemzeti Párt, Alkotmány Párt, a Függetlenségi Párt, a koalíció pártjai, a Justh Párt, a Katholikus Néppárt, a Nemzeti Munkapárt története még megírásra vár. Nagyon fontosnak ítélném a nemzetiségi politikai pártok történetének megírását. Hiányosak a parasztpártokról való ismereteink is.

Külön feladatként jelölném a Nemzeti Casino történetét, mint olyan szervezetet, amelynek számottevő társadalmi és politikai súlya volt e korszakban.

Hiányzik a közoktatási, egészségügyi intézmények történetének összefoglalása is.

Kutatási feladatot jelent az egyházak, egyházi intézmények gazdasági, társadalmi és politikai történetének, szerepének feldolgozása.

Elégtelen a korszak sajtótörténetének eddigi kutatása és feldolgozása. A nyomdatechnika fejlődése, a rotációs nyomás megindítása erre a korszakra esik, ami egyben az új típusú sajtó és sajtópropaganda megindulását jelenti. A fináncetöke, az agráriusok, a polgárság sajtójának kialakulásáról, szerepéről még nem született marxista igényű összefoglalás, miután az egyetlen ilyen jellegű összefoglaló tárgyi és koncepcionális szempontból egyaránt használhatatlan a 10 kötetes számára. A sajtótörténet részletes ábrázolása átvezet az eszmétörténet, a politikai gondolkodás történetének igen fontos és eddig teljesen elhanyagolt területére.

Feltétlenül elindítandónak ítélem, hogy megkezdődjék a korszak politikai gondolkodása történetének feldolgozása, mert ezen a ponton közelíthető meg a társadalom különböző osztályainak, rétegeinek, csoportjainak ideológiája, az ideológiák összeütközése, lecsapódási területe, hatása a politikai cselekvésre. Hogy csak néhány példát soroljak fel a fehér foltokat illetően: az agrárius eszmetan kialakulása, társadalmi és ideológiai gyökerei, ideológiatörténeti hazai és külföldi előzményei, kapcsolata az antiszemita párt ideológiájával, viszonya a Néppárt ideológiájához, az agrárius gondolat katolikus és protestáns eszmei összetevői, mint a 48-as és 67-es közjogi ellentétek agrárius irányú kompromisszumos megoldási lehetősége — a korszak eszmétörténetének egyik rendkívül fontos problémáját jelenti és kapcsolódik a szabadelvű párton belül jelentkező agrár—merkantil ellentétéhez. Az imperializmus kialakulásának ideológiai hatása az uralkodó osztályok tudatára, a differenciáló és integráló tendenciák idő- és térbeli megrajzolása megoldásra váró fontos feladat. Az eddigi képnél sokkal árnyaltabban, tárgyi anyaggal jobban alátámasztva kell bemutatni a különböző társadalmi rétegek tudatformálódását, különösen vonatkozik ez a parasztságra, különböző rétegeire. Hiányos a munkásmozgalmon belül jelentkező — lehetőség szerint összes számottevő — áramlatok bemutatása, kölcsönhatása, bár egyes újabb résztanulmányok hasznosíthatók e problematika egységes kifejtéséhez.

Teljesen feldolgozatlan — a horvát nemzetiséget kivéve — a nemzetiségek politikai gondolkodásának története; az ott ható eszmei összetevők, árnyalatok bemutatásához új kutatások szükségesek.

Végül szeretnék megjelölni még egy területet, amely szerves része a történelmi folyamatnak: az életforma, életérzés, ízlés történeti fejlődése és alakulása. A kétkötetes Magyarország története tartalmaz rövid összefoglalót e témát illetően, de ez kevésnek, elégtelennek tűnik a 10 kötetes számára.

A korszak történetére vonatkozó hiányosságok közvetett vagy közvetlen formában összefüggnek az ún. vitás kérdésekkel, amelyek összefoglalóm harmadik csoportjába tartoznak. Azért kell hangsúlyozni ezt az összefüggést, mert a problémák vitás, illetve hibás jellegét részben az elégtelen kutatás, részben a történetírásunkban megnyilvánuló — már jelzett — torzulások határozták meg, illetve azok a kettő kölcsönhatásának következményei.

A vitás kérdések közül a középpontban az Ausztriához való viszony és a Monarchia, illetve azon belül a magyarországi imperializmus jellegének analízise áll. Az egyik oldalon a hangsúly a függő helyzeten és ennek következtében a kismemzeti nacionalizmus kiemelésén van, a másik oldal az imperializmuson belül a gyors növekedésre és egyúttal az imperialista jellegű nacionalizmusra helyezi a fősúlyt. Ebből az ellentétes alapállásból következnek az ellentétes konzekvenciasorok a gazdaság, a társadalom és a politika területén. Az ellentétes álláspontok mindezekben a területeken elsősorban a magyar nacionalizmus megítélésében jelentkeznek, általában azután az egyes történelmi csomópontokon konkrét formát öltenek.

Igy eltérő a Tiszák megítélése, akiket az egyik álláspont a reakció szélső, ultra szárnyának jelöl, a másik viszont — figyelembe veszi, hogy mint a hatalom birtokosai a defenzív és esetlegesen mérsékelt szárnyat képviselték, elsősorban gazdaságpolitikai téren. A Tiszák értékelése hozza előtérbe a Szabadelvű Párt történeti szerepét, és a párton belül az agrár—merkantil viszony, arány megítélését.

E témakörön belül a vita egyik kulcspontja 1905/6 megítélése, az ellenzék és az udvar értékelése és konkrét formában a félgyarmati és függő jelleg, illetve a gyors növekedés gazdasági és társadalmi hatásának kiemelése. A történeti folyamat nagyobb távlatú, európacentrikus és ugyanakkor proletárinternacionalista szemlélete természetesen igényli, hogy a magyar történelem eme fordulóján a társadalmi haladás és a nacionalista tartalommal telített „nemzeti függetlenség” összeütközésekor az előbbi irányába jelölje ki a progresszív tendenciák erővonalait. Annál is inkább, mert ez a fennen hirdetett nemzeti függetlenség egyúttal a soknemzetiségű Monarchia egyik nemzete uralkodó osztályának burkolt hatalmi igényeit takarta és e politikai törekvés progresszív értékelése automatikusan és fenntartás nélkül alátámasztja a nemzetségek burzsoáziájának akkor és a későbbiekben jelentkező nacionalizmusát, amelyek között más színekben és hangvételben, de szintén fellelhetők imperialista tendenciák. Ez a probléma ismét jelentkezik a Monarchia, illetve Tisza külpolitikája és a világháború kitörése viszonylatában.

A kismemzetinek, illetve imperialistának jelölt nacionalizmus ellentéte vezet el a korszak szociáldemokrata mozgalmának vitatott értékeléséhez. Bár a legújabb párttörténet az értékelést illetően óvatos, azt lényegében ezen a ponton is megkerüli, kiesengése mégis inkább negatív. Vitatható ebből az aspektusból a szociáldemokrácia taktikájának megítélése, amely mindezideig nyitott kérdésnek tekinthető. Nem lebecsülhető szempont az a megfontolás, hogy a magyar uralkodó osztályok uralmi igényének két fővonala, a 67-es és 48-as irányzat középpontjában az az alternatíva áll, hogy Ausztriával vagy nélküle tartandó-e fenn a nemzetiségek fölötti uralom, a magyar „birodalom”. A két főirányzat különböző árnyalatokban módosul és azokon belül — idő- és térbeli eltérésekkel — változik a társadalmi demokrácia, a nemzeti függetlenség adagolása. A „harmadik utat” tévedéseivel, korlátaival, reformizmusával (amelynek alapos elemzése még megoldásra vár) együtt a szociáldemokrácia képviselte — 1905-ben is.

Vitás és megoldatlannak tekinthető a szociáldemokrácia megítélésénél a vezetők és a tömegek viszonya, szerepe, az egyes vezetők értékelése, a szociáldemokrácia és a parasztkérdés (pl. Achim mozgalma és a szociáldemokraták). Még a 2 kötetes is a következőképpen veti fel a kérdést a szociáldemokráciával kapcsolatban: 1895-ben „vállalta-e a parasztság forradalmi-demokratikus mozgalmanak vezetését”. Ezt Kelet-Európában ebben az időpontban — tudomásom szerint — egyetlen szociáldemokrata párt sem vállalta, tehát a felállított mérce a magyarországi párt esetében ahistorikus. Nem vállalta ezt a II. Internacionálé sem, ami hibáztatható, de tény.

Nem lezárt a forradalmi helyzet problematikája sem 1905-ben, mindez összefügg a parasztság rétegződéséről, tudatformájáról alkotott hiányos képpel. A forradalmi helyzet gazdaságtörténeti megalapozása meg éppen ellentmondásos, miután a nemzeti jövedelem görbéjének emelkedése ebben a időszakban legmeredekebb. Természetesen még így is elképzelhető a forradalmi helyzet, de az eddigi történeti kutatások anyaga ennek bizonyítására elégtelen. A bizonyításhoz megalapozott kutatásokra van szükség, gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti komplexitás alapján. Ehhez járul a társadalmi tudat, illetve hamis tudat analízisének szükségessége, a forradalmi ideológia és történelmi realitás kölcsönhatásának kimunkálása.

E tematikához kapcsolódik és annak egyik kulcskérdése a progresszív és ezen belül a forradalmi eszmei irányzat és képviselőinek árnyalt meghatározása, a vezető eszmék és személyek kijelölése.

A századelő forradalmi ideológiai-szellemi vezetését történetírásunk — Révai József alapvetése nyomán — Ady Endrében vélte megtalálni. A két-kötetes ezt így fejezi ki: „minden kortársnál tisztábban látta és hívebben hitte, hogy az országnak tisztító forradalomra, demokráciára van szüksége” (II. köt. 231. l.). A magam részéről vitathatónak tartom ezt a megállapítást és egyben Révai Ady-képét — politikai téren. Proletárforradalom vagy polgári-demokratikus forradalom volt-e napirenden, egyrészt ez az alapvető kérdés. Politikai program, gyakorlati politikai munka és tevékenység vagy forradalmi líra — vitathatatlanul a létező legmagasabb színvonalon — tekinthető-e elsődlegesnek, illetve nyomatékosabbnak a történetíró mérlegén? Nem Ady irodalmi és eszmei értékének lebecsülését jelenti ez a megállapítás, hanem a forradalmi átalakulást igénylő, azért életét kockáztató szervezett munkásság és soraiban menetelő és őrlődő forradalmi gondolkodású marxista értelmiségi csapat történelmi szerepét látom kisebbítve ezzel az értékeléssel. A legtisztább politikai látás és leghívebb politikai hívés „csak” a magyar líra legnagyobb képviselőjének jutott osztályrészül, tehát ő rendelkezett nemesak a legerősebb hittel, de a társadalomtudományi és történetfilozófiai felkészültség tekintetében is a legélesebb logikával?

Lehet-e a költészet — mégha líra is — vezető szervezeti és ideológiai politikai erő — ez a kérdés. *Ez a magyar társadalmi és szellemi fejlődés gyengeségének nem elismerése, hanem igazolása.* Csakhogy nem azonos értékű és súlyú kategóriák versenyéről van szó. Ezt a beállítást — részemről — nem látom racionálisnak és tárgyilagosan megalapozottnak. Ady ilyen politikai csúcsra való felemelése a magyarországi forradalmi mozgalmak automatikus leértékelését jelenti és óhatatlanul újabb precedens a magyar líra vezető politikai szerepének igazolására. És ahol elismertetik a — bármennyire is forradalmi és művészi — líra politikai vezetőszerpe, ott döntő súlyt kap vagy tart meg az irracionális elem a politikai gondolkodásban.